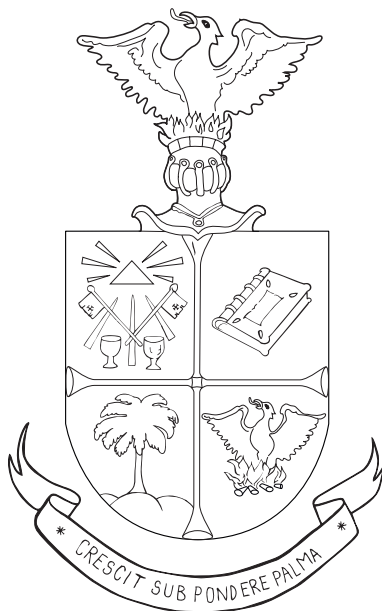

Glossa Iuridica

X. évfolyam, 4. szám

Tematikus szám

A cigányság helyzete Magyarországon és Európában 50 év múlva

Budapest, 2023

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Patrocinium Kiadó

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Bónis Péter, Böcskei Elvira, Bruhács János,
Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia,
Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Jakab Éva, Köbel Szilvia,
Kukorelli István, Kun Attila, Liviu Radu, Manzinger Krisztián,
Miskolczi Bodnár Péter, Móré Sándor, Osztovits András, Pulay Gyula,
Rixer Ádám, Erik Stenpien, Stipta István, Szabó Imre, Szabó Zsolt,
Szalma József, Szuchy Róbert, Tamás András, Tóth András,
Tóth J. Zoltán, Törő Csaba Attila, Trócsányi László, Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Homicskó Árpád Olivér, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

E SZÁM SZERKESZTŐI:

Móré Sándor, Rixer Ádám

ISSN 2064-6887

Valamennyi tanulmány és a teljes lapszám a Károli Gáspár Református Egyetem pályázatán nyertes, A cigányság helyzete Magyarországon és Európában 50 év múlva című, 2022 és 2024 között a Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely szervezésében zajló kutatás keretében valósult meg.

Kiadja

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Miskolczi Bodnár Péter, dékán

valamint

Patrocinium Kiadó

Felelős kiadó: Hegedűs Botond László, ügyvezető

A CIGÁNY NARRATÍVA, MINT ARCHAİKUS VALÓSÁGÉRTELMEZÉS

A narratívák valóságértelmező szerepe

HECKER-RÉZ ROBERT – UTASI ESZTER – TOKAJI BALÁZS
egyetemi oktató (PTE KPVK) – doktorandusz (PTE KPVK) – doktorandusz (EKKE)

THE NARRATIVES OF THE ROMA PEOPLE AS ARCHAIC PATTERNS OF
INTERPRETATION OF REALITY

Abstract

The main title of our study is: The narratives of the Roma people as archaic patterns of interpretation of reality. The subtitle is: the role of narratives in interpreting reality. Our trio of authors had dedicated themselves to this topic to combat racial prejudice. We have often noticed this problem when it came to interpreting the same realities – but with completely opposite results. In these cases, we unfortunately learned all too often that the cause of these differences in interpretation was not different interpretation patterns, but postulated backwardness. For this very reason, our research methods have focused on the archaic patterns of interpretation that generate these differences. In our study we would like to present the results of our investigations, which we describe with the following keywords: the phenomenology of narratives, the fairy tale as an attempt to reanimate the „grand narratives”, the key concepts of the archaic interpretation of reality by the Roma people.

Keywords: narratives of the Roma people, archaic interpretation of reality

DIE NARRATIVE DES ROMAVOLKES, ALS ARCHAISCHES INTERPRETATIONSMUSTER
DER WIRKLICHKEIT

Abstrakt

Haupttitel unserer Studie ist: Die Narrative des Romavolkes, als archaisches Interpretationsmuster der Wirklichkeit. Untertitel ist: die realitätsinterpretierende Rolle der Narrativen. Unser Autorentrias hatte sich diesem Thema

aus dem Grunde der Rassenvorurteilungsbekämpfung gewidmet. Wir haben dieses Problem nämlich oft dann wahrgenommen, als es um die Interpretation gleicher Realitäten ging, – jedoch mit ganz gegensätzlichen Ergebnissen. In diesen Fällen erfuhren wir leider allzu oft, dass als Ursache dieser Deutungsunterschiede nicht verschiedene Interpretationsmuster, sondern die postulierte Rückständigkeit angegeben wurde. Unsere Forschungsmethoden haben sich eben deshalb auf jene archaische Deutungsmuster konzentriert, welche diese Unterschiede erzeugen. In unserer Studie möchten wir die Ergebnisse unserer Untersuchungen präsentieren, welche wir mit den folgenden Stichwörtern beschreiben: die Phänomenologie der Narrativen, das Märchen, als Reanimierungsversuch der „großen Narrativen“, die Schlüsselbegriffe der archaischen Wirklichkeitsdeutung des Romavolkes.

Schlüsselwörter: Die Narrative des Romavolkes, archaisches Interpretationsmuster der Wirklichkeit

1. A narratívák jelenségének értelmezése

A narratívák társadalomformáló ereje tipikusan posztmodern jelenség. Utóbbi filozófiai alapvetését Jean-Francois Lyotard az 1979-ben megjelent „La condition postmoderne” című művében dolgozta ki. Itt fejti ki, hogy a nagy narratívák – vagyis az ideológiák, a racionális nagy gondolati rendszerek – korszaka lejárt. Ennek következtében az emberi együttélés szervező ereje immár a sok kis elbeszélés lett, – melyeknek nincs olyan igényük, hogy mondanivalójuk mindent lefedő általános igazság legyen. Az ennek következtében súlyukban növekvő kis narratívák jelentőségét az ún. narratív identitás-kutatás támasztja alá. Utóbbi kifejezés a filozófia, a társadalomtudományok és a nyelvészet nyugat-európai művelőinek kulcsfogalma lett az 1990-es évek óta. Ez a megnövekedett érdeklődés az elbeszélés által létrehozott és ’kiábrázolt’ identitás sajátosságainak szól. Ezek a sajátosságok a következők:

- Az elbeszélt valóság hallgatói az elbeszélés közlőiről saját személyiségükbe beépülő ismeretekhez jutnak;
- Az elbeszélt valóság az idők/korszakok változásához alkalmazkodva válik megtapasztalhatóvá;
- Az elbeszélt valóság eseményei az epikus és dramatikus irodalmi alkotások formanyelvét és cselekmény-paneljeit használják;
- Az elbeszélt valóság eseményei mindig az elbeszélő identitásának helyreállításáról és kiábrázolásáról szólnak;

- Az elbeszélte valóság eseményei az elbeszélő identitását a korszakokat átívelő idővel és térrel harmonizálja, miközben az elbeszélőt annak szerves részévé teszi.
- A fentiekben felsorolt téziseket a Lucius-Hoene-Deppermann szerzőpáros így foglalja össze: „A mindennapi párbeszédese elbeszélésekben az emberek az élményeikből nyert tapasztalataikat osztják meg egymással, miközben egymáshoz igazítják a világ eseményeiről alkotott látásmódjukat, vagy egymástól elhatárolódva meghúzzák határvonalait, szolidaritást keresnek és találnak, vagy éppen saját önálló látásmódjukban igazolják magukat.”¹

Ugyanakkor fontos azt is megállapítanunk, hogy ezek a kis narratívák egy bizonyos, jól körülhatárolható életérzés építőköveiként is működnek: „A korábbi tájékozódási pontok cseppfolyóssá válnak, új „nagy igazságok” pedig nem mutatkoznak. A történések középpontjába most már nem a közösségi értékek kerülnek, hanem az önmagát kereső, saját eltévedtségének súlyát érzékelő ember. A világ az információ-technológiai újítások révén egy hatalmas-globális, sötét erdővé változott, melyben az eligazító útjelző táblákat, kivezető ösvényt kereső egyén teljesen magára utalt.”² Mindez abból is adódik, hogy a posztmodern korszak kis narratívái folyamatosan változnak, így hagyományozódásuknak nincs tere. Éppen ellenkezőleg: folyamatosan elemeikre bomolva atomizálódnak. Ez a tulajdonságuk teszi őket alkalmazatlanná arra, hogy olyan összetett tartalmak közvetítőivé váljanak, melyeket egységesen kellene megjeleníteniük, – mint például a nemzeti identitást. Az atomizálódott narratíva-fragmentumok sokszor egymásnak is feszülnek, ezzel gyengítve az egység megteremtésének lehetőségét. Ennek a fejlődési folyamatnak formai következményeként egyre rövidülnek a közölt-közvetített szövegek. Eluralkodnak az örökényi „egypercesek” modern változatai: az SMS-ek és a chat tömörítései.

2. Kísérletek a „nagy narratívák” újbóli megjelenítésére

A mai, a digitalizáció és a mesterséges intelligencia térnyerése által már a poszt-humán korszakba tendáló társadalomban az egyre növekvő elszemélytelenedés visszahatásaként újra föléledőben van az áthagyományozott narratívák iránti érdeklődés. Magyarországon is a 20-21. század fordulójától élnek reneszánszukat

1 LUCIUS-HOENE, Gabriele – DEPPERMAN, Arnulf: Narrative Identität und Positionierung. *Gesprächsforschung – Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion*, 2004, 5 (1), 167.
2 HECKER Robert: *Autokeirikus pasztorálszichológia*. Budapest, PTF Kiadó, 2012, 228-229.

a népmesék. Az azokban fellelhető nagy narratívák ugyanis sokak véleménye szerint még nem hullottak atomjaira, ezáltal közösségösszetartó erőt közvetíthetnek. A következőkben ezeket a törekvéseket mutatjuk be vázlatosan:

1985-ben jelent meg hazánkban Bruno Bettelheim: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek* című könyve, melyben a meséknek a gyermeki személyiségfejlődésre gyakorolt hatása pszichoanalitikus nézőpontból kerül bemutatásra.³ A gyermekpszichológus könyvében a meséket a gyermekkorban megélhető értelemkeresés és szimbolikus világmegélés egyik legfontosabb eszközeként írja le. Emellett fellép az ún. „racionalista” pedagógiai törekvés ellen, mely szerint a mesékben előforduló ijesztő és kegyetlen motívumok károsak a gyermekre. Bettelheim ezeket a motívumokat a kiegyensúlyozott személyiségfejlődés megharcolandó kihívásainak tekinti.

Az Antalfai Mária által 1998-ban kidolgozott Kincskereső meseterápiás módszer a meséket terápiás eszközként, önismereti célokra hasznosítja. A mese itt már a művészetterápia részeként, felnőttek lelki életének gyógyításához is alkalmazható. Antalfi szerint a történetek az életproblémák és konfliktushelyzetek megoldásához nyújtanak megoldási mintázatot.

Boldizsár Ildikó 2010-ben kidolgozott „Metamorphoses” meseterápiás módszerében az élet kríziseinek kezelésére használja fel a különféle népek ajkán csiszolódott történetekben rejlő átformáló erőt. A mesehősök átformálódását (metamorfózisát) szimbolikus példaként tekinti a terápiás folyamatban. Erről a célkitűzéséről ő maga így ír: „A meseterápia a személyes életesemények mitikus feldolgozásának gyakorlatán alapul, és legfontosabb célja a változásokhoz szükséges lelki, szellemi és testi feltételek megteremtése”.⁴

Kádár Annamária *Mesepszichológiájában* (2012) a meséket nem terápiás eszközként, hanem a gyermekkori érzelmi intelligencia (EQ) fejlesztésének hangsúlyos elemeként mutatja be.⁵ Kádár szerint a mesehallgatás az érzelmi biztonság, az egymásra hangolódás, a lelassulás és a belső képek alkotásának lehetőségét teremti meg. A mesék tehát szerinte az ösbizalom érzését megerősítő elemként jelentkeznek a 4-9 éves kor között tartó „nagy mesék korában”.

3 BETTELHEIM, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

4 BOLDIZSÁR Ildikó (<https://www.boldizsarildiko.com/meseter%C3%A1pia>) (2023. 04.02.)

5 KÁDÁR Annamária: *Mesepszichológia*. Budapest, Kulcslyuk Kiadó, 2012.

3. A mese mint nagy narratíva az archaikus valóságértelmezésben

A fentiekben röviden bemutatott törekvések a mesét tekintik a valóságértelmezésben kulcsszerepet játszó nagy narratívák őrzőjének. Kovács Magda ezt a szemléletmódot igen veretes szavakkal foglalja össze: „A mese maga az ige, mert alapjában a valóságra, az élet igazságaira épül. Sőt, az élet bizonyos dolgai, szerintem, pont a mesék őszinteségét igénylik.”⁶ Ugyanakkor a segítő szakmájúak, terapeuták, pedagógusok stb. és körük gyülekező tanítványaik lelkes törekvései sem tudják hatástalanítani azt a társadalmi nyomást, mely ezekkel a törekvésekkel szembe megy. A rendszerváltás óta Magyarországon is meghonosodott teljesítménycentrikus szemléletmód ugyanis a „pörgés kultúrája”, mely külső kényszerként meghiúsít minden, a mese valóságértelmezésének befogadására kész belső lelassulást. A cigány társadalmat is megfertőzi ez a teljesítménykényszer – főleg az anyagi szükségletek okán. Ugyanakkor azonban náluk szignifikánsan megjelenik az archaikus gondolkodásmód jellegzetessége: a teljesítménykényszerszerű elutasító nagy narratíva. Egy ilyen indiai történetet szeretnénk most idézni, hogy aztán áttérhessünk a cigány valóságértelmezés archaikus jellegének leírására: „Egy európai biológus a Himalája-expedíciója számára indiai teherhordókat szerződtetett. A kutató nagy sietségben volt, mivel gyorsan el szeretne volna érni a kutatási területét. Miután a teherhordókkal sikerült az első nagy hágón átkelnie, rövid pihenőt engedélyezett nekik. Pár perc múlva azonban további menetelésre ösztökélte a csapatot. Az indiai teherhordók azonban ülve maradtak, mintha nem is hallották volna meg a felszólítást. Csöndben voltak, és a földet nézték. Amikor a kutató határozottan rájuk szólt, némelyek a teherhordók közül csodálkozva néztek föl rá. Végül egyikőjük ezt mondta: Nem mehetünk tovább. Meg kell várnunk, míg a lelkünk utolér bennünket.”⁷ Ebben az értelemben az az archaikus közösségekre jellemző elbeszélések, történetek alakítása a teljesítménykényszerszerűen túllépő túlélés velejárója, másszóval túlélési technika. Ahogyan a gyermekek számára feszültségevezető hatással jár a mesehallgatás vagy a szabad játék közben a belső képek alkotása, úgy jelenthet feloldódást az archaikus társadalmaknak is világertelmezésük szavakba, áthagyományozható történetekbe öntése.

6 KOVÁCS Magda (<https://www.citatum.hu/idezet/98901>) (2023. 04. 09.)

7 WALTER, Rudolf (Hg.): *Gelassenwerden*. Freiburg, Herder Verlag, 1996, o.n.

4. A cigány archaikus valóságértelmezés tartópillérei

Az archaikus narratíva elbeszéléseinek sajátosságait, valóságértelmező szerepét értelmezve először annak három tartópillérét szeretnénk nevesíteni. Ezek valójában olyan érzelmi erőterek, melyek egymásba kapcsolódva hatnak. Tanulmányunk didaktikai sajátosságából adódóan ugyan különálló kategóriaként kezeljük őket, de azok valóban szorosan összetartozók, egymástól el nem választhatóak. Fontos megjegyeznünk még, hogy megállapításainkat mintegy négy évtizedes cigánypasztorációs, cigányintegrációs, valamint pedagógiai tapasztalataink és kutatásaink alapján fogalmazzuk meg. Ennek a gazdag forrásanyagunk alapján három, a cigány narratíva valóságértelmezésének szervező erejeként működő érzelmi erőforrást nevesítünk: a klánszellemet, a tekintélytisztelést, és a közösségi önvédelmet. A következőkben ezeket szeretnénk a teljesség igénye nélkül kifejtetni.

4.1. A cigány valóságértelmezés archaikus narratívája: a klánszellem

A *klánszellem* megőrzése tapasztalatunk szerint leginkább az oláh-cigány családok körére jellemző, akik megőrizték a cigány/lovári nyelv sajátosságait. Természetesen nem azt mondjuk, hogy a két minőség között egyenes arányosság van, de több évtizedes tapasztalatunk alapján állítjuk: szoros összefüggés van a klánszellem erősege, és a cigány/lovári nyelvápolás között. Persze a külső szemlélő elcsodálkozhat azon, hogy egy nemzetiség nyelvápolása kapcsán miért látjuk továbbra is a cigány családokat kulcsszerepben az iskolai oktatás helyett. Anélkül, hogy most ezt a témát részletesebben kibontanánk, szeretnénk arra utalni, hogy hazánkban a cigány nemzetiségi oktatás a nyelvápolás szerepét csak igen-igen töredékesen tudja betölteni. A konkrét okok elemzése helyett most egy ideillő idézet szerepeltetésére szorítkozunk: „Egy országban a nyelvhasználat lehetőségei mindig visszahatnak a nyelvi korpuszra, ha például az oktatásban nem használják a kisebbségi nyelvet, akkor a nyelvhasználatához, tanulásához szükséges taneszközök sem fejlődnek. Hazánkban a cigány nemzetiségi oktatás [ezért kiemelés tőlünk] a kezdetektől nehéz helyzetben van.”⁸ Azok a családok azonban, akik családi tradícióként viszik tovább a lovári nyelv tanulását, azok a származásukra igényes és kényes módon családi köteléket kialakító családok. Ezekben a klánokban az idősebb családtagok tanítják egymást, familiáris alapokra fektetve a nyelv-

8 NAGYGYÖRYNÉ KERTI Ibolya: A cigány nyelv helye a közoktatásban. *Különleges Bánásmód*, 2018, 4 (4), 75.

oktatást. Ezek a cigány „házitanítók” eltökéltek abban a célkitűzésben, hogy klánjuk minél több tagja képes legyen cigány nyelven kapcsolatot teremteni. A hagyományokhoz ragaszkodó családtagok ezt az házi oktatást felügyelik, és rendre utasítólag tesznek meg mindent azért, hogy a családtagjaik igényesek legyenek a saját, hagyományőrző nyelvük elsajátításában. Számunkra meghatározó például az a gyakorlat, amikor egy-egy nagyobb ünnepség állandósuló programja az ilyen „cigány nyelvőrök” találkozója, akik ilyenkor megvitatják egymás között az aktuális nyelvhelyességi kérdéseket. Ugyanakkor ezek az anyanyelvi információ-közvetítések hallatlan megtartó erővel rendelkeznek. Archaikus, a klánszellemet alapvetően meghatározó jellegük ebben mutatkozik meg: az ezen a nyelven megfogalmazott történetek megcáfolhatatlanul a közösség közös kincsei, azokat elvitatni, megkérdőjelezni tilos. Így válnak például generációkon átívelő módon a cigány bibliai történetek a klán magától értetődő valóságává. Cigánypasztorációs munkánk során így visszatérő módon fordult elő, hogy a bibliai történetet elmondva előkerült a klánban ismert variáció, mint az „igazi”. (Ilyenkor nincs értelme vitatkozni, mert ezzel csak a klánban való el-befogadást kockáztatnánk. Sokkal inkább az a célra vezető út, ha a „saját” bibliai történeteinket rendületlenül képviseljük, – melyek a személyünk elfogadása esetén aztán a klán közös valóságértelmezésének narratíváivá válnak.)

Ennek a nyelvi összetartozásnak van egy hatalmas vívmánya: a világszerte használt cigány/lovári nyelv. Ismét nem a nyelvészeti sajátosságokról kívánunk ebben az összefüggésben beszélni, hanem a klánszellem országhatárokon, sőt kontinenseken átívelő jelenlétéről. Számunkra ez két jelenségben érhető leginkább tetten: az egyik a nemzetközi utakat vállaló kereskedő cigányok tapasztalata. Ők külföldi árubeszerző útjaikon az ottani cigányokkal üzletelnek, akik legfeljebb abban különböznek tőlük, hogy „tudod Robikám, amit mi csak magyarul tudunk kimondani, mert nincs rá cigány szó, azt ők olaszul mondják, – de egyébként tökéletesen megértjük egymást.” A másik példa az internet világán megjelenő nemzetközi cigány „krízis”. Ilyenkor egy-egy fontos, becsületbeli, vagy cigány-érdekvédelmi ügyben a legelterjedtebb közösségi oldal „élő”-szolgáltatását felhasználva akár több száz cigány férfi is bekapcsolódik a közös tanácskozásba. Ezek a krízisik ugyan az esetek többségében döntés nélkül végződnek, de a közös gondolkodásra, az ügyes-bajos dolgok közös megvitatására törő igyekezet töretlen marad, - akár országhatárokon, sőt kontinenseken átívelő módon is. Hihetetlenül nagy utat jár be tehát a cigány nyelv a világ minden részén, hiszen a cigány származású emberek mindenhol megértetik magukat a közös, ősi nyelvük segítségével. A klánszel-

lemből forrászó és azt tápláló nyelvi kultúrájuk alapján képesek archaikus cigány kultúrájuk fenntartására. Ezt mondhatjuk egyedülálló képességnek, létfenntartásnak is a számukra ismeretlen országokban.

A klánszellem azonban nem kizárólag az archaikus kultúrákra jellemző képi és narratív gondolkodásmód nyelvi közvetítőjeként válik közösség- és kötődés-formáló erővé. Egyfajta belső elkülönülést is eredményez ez a sajátossága, mivel az általa közvetített élményvilág idegenkedik az absztrakt fogalmaktól. Mai társadalmunkban azonban a gyermekeknek a többségi iskolarendszerben igen hamar olyan absztrakt fogalmakban szükséges gondolkodniuk, melyek egész teljesítményközpontú társadalmi berendezkedésünk fogalmi készletének elemeivé váltak. Pedagógusi tapasztalataink során éppen ezért nem győzzük eleget hangsúlyozni, hogy a sokszor elhamarkodottan SNI-kódokat kapott cigány gyermekek valójában „csak” egy másik, természetes, archaikus valóságértelmezés reprezentánsai. Ezek az állandósuló ütközések a különböző valóságértelmezések között azonban egyfajta kiszolgáltatottságot, illetve védtelenséget is eredményeznek mindkét oldalon. Jellemző módon a többségi tanulók különböző különórás-segítségekkel megtámogatott tanulói egyéni cselekvőként viselkednek az oktatási intézményben, hamarabb elláthatóak önálló feladatokkal, mint a cigány diákok. Ők közösségi támogatás és/vagy tanári segítség nélkül sokkal hamarabb föladják. Segítség nélkül sok esetben nem is kívánnak nekilátni a munkának. Mindez abból is következik, hogy a közösséghez való tartozást nagyon fontosnak érzik, és a tanáruktól ugyanazt a funkciót remélik-várják, mint amelyet az addig megszokott klánban a tekintélyszemélyek betöltöttek.

4.2. A cigány valóságértelmezés archaikus narratívája: a tekintélytisztelet

Itt szeretnénk az archaikus valóságértelmezés második tartópillérére kitérni, a *tekintélytiszteletre*. A tekintélytisztelet mögött az archaikus kultúrában nem valamiféle erőforrás-koncentráció áll. Oka tehát nem az, hogy valakitől a hatalma miatt félni kell, mert különben megtorolja az engedetlenséget. Az archaikus kultúrára jellemző tekintélytisztelet a közösség, a klán által delegált tekintély. Igen szemléletesen fejezi ki ezt a bűvös puska című cigány mese, melynek cselekménye egy roma törzsfőnök övének eltűnése körül forog. A törzsfőnök nem hétköznapi ember, varázslószerű kinézetéhez véghetetlen bölcsesség és higgadság társul. Öve tolvaját úgy kívánja megtalálni, hogy puskáját a falhoz támasztja és közli, hogy az magától le fogja lőni tolvaját, mikor az elhalad előtte. Miután a fegyver senkit sem lő le az előtte áthaladó

romák közül, népe kineveti vezéréét. A mese fordulata ott következik be, amikor egyik éjszaka mégiscsak elsül a bűvös puska, mely lelövi azt a tehenet, melynek bendőjében ott található a főnök öve. Ezt követően már senki sem mer kételkedni a bűvös puska erejében és a törzsfőnök szavában. Az általunk ismert, a cigány tekintélytiszteletről szóló nagy narratívák is ezt a sajátos ságot tükrözik vissza. Így például egy híres vajdáról, a Bíciről szóló, aki „[a]kkora pofontokat adott Robikám, hogy amikor kaptam egyet tőle, elgurultam. Nagyon erős ember volt. Tolókocsiban ült, és mindenkinek oda kellett mennie hozzá, akit odarendelt, és ő tett igazságot. Akkor bizony rend volt!” Ezt a történetet sokszor hallottuk, és minden egyes alkalommal elámultunk annak sajátos dinamikáján: egy rokkant ember a klán vajdája, és mindenki – erős felnőtt férfiak is – tisztelik, félnek tőle, sőt, ha úgy látja, föl is pofozhatja őket, és ez ellen senki nem tiltakozik... Ezt a sajátos tekintélytiszteletet mind e mai napig őrzik a cigány közösségek. Így a napjainkban is fennálló vajda-tisztség betöltőjének feladata az archaikus cigány kultúra, és az azt hordozó nyelv megőrzése, ápolása. De a tisztelet nem csupán a vajdáknak jár: az ország bármely pontján megfigyelhető a cigány közösségekben, hogy a közösségükben élő idősebb embereket tisztelik és a fiatal nemzedék felnéz rájuk. Ennek ékes példája, hogy a felnőtt, családos férfiaknak is zokszó nélkül el kell fogadniuk, ha az apjuk valamely tettük miatti erős rosszallását kifejezve fölpofozza őket. (Cigánypasztorációs tevékenységem során ezt a gyakorlatot néhol sikerült olyan módon „megszelídíteni”, hogy a kommentárja már így változott: „[f]elpofozom, - de csak szeretetből.”)

Ez az erős tekintélytisztelet a cigány nők világában ugyanúgy jelen van. A cigány esküvő után, amely a kiskorú menyasszony miatt még nem hivatalos, a fiatal feleség többé nem járhat egyedül: csak a férjével vagy a sógornőjével közlekedhet. Sok esetben a még kiskorú lány anyósa még a gyámságot is átveszi a leány édesapjától a házasság után. A tanuló lány nem járhat többé egyedül nappali tagozaton az oktatási intézménybe, kizárólag egyéni munkarendű tanulóként folytatja a tanulmányait. Ezt a gyakorlatot egy olyan ésszerű kompromisszumnak tekintjük, mely lehetővé teszi az archaikus valóságértelmezésben élő cigány asszonyok számára, hogy tanulmányaikat eredményesen befejezzék.

Az anyai tekintély másik ékes példája a serdülő lánygyermeket a fiúktól védő szülői szigorítás. Ennek egyik sajátos megnyilvánulása az, amikor az eladósorba kerülő lányok anyja a továbbiakban nem engedélyezi nekik az addig hordott farmernadrágot, helyette a férjezett asszonyok hosszú szoknyáját kell viselniük. Ez a ruházati stílusváltás ugyan nem tetszik a fiatal lányoknak, de a tekintélytisztelet archaikus készítésének engedve engedel-

meskednek. Mondanunk sem kell: a többségi társadalom családjában ez a fajta öltözködés-szabályozás teljesen ismeretlen.

4.3. A cigány valóságértelmezés archaikus narratívája: a közösségi önvédelem

A *közösségi önvédelem* funkciója az archaikus társadalmak legellentmondásosabb, a többségi társadalom számára legkevésbé értelmezhető jelensége. Tanulmányunk korlátozott terjedelmi keretei nem is teszik lehetővé ennek a jelenségnek a részletes vizsgálatát. Ugyanakkor szeretnénk olyan archetípusokat bemutatni, melyek ezt az ambivalens sajátosságot karakteres módon szemléltetik.

A közösségi önvédelem archaikus valóságértelmezésének bázisa a túlélési képességek fenntartása. Ez a kiindulópont amiatt is fontos, mivel annak figyelmen kívül hagyása az agresszivitás előítéletét aggatja a cigány közösségre. Valójában azonban két, gondolkodásmódjában teljesen különböző világ találkozik egymással. Az így létrejött súrlódási felületen a kommunikációs szakadékok áthidalására a közösségi önvédelem reflexei kínálóznak. Ezt tükrözi a cigány mesék vezérmotívumaként jelentkező rafináltság, mellyel bármilyen nehéz helyzet megoldható. A roma mesék hőse így gyakran eszes udvaribolondhoz, ügyes diákhöz vagy Ludas Matyihoz hasonlítható azzal a különbséggel, hogy ő soha nem magát, hanem a közösségét védve lép föl. A cigány mesékben jellegzetes elem, hogy a cigány túljár az ördög eszén, rászedi az együgyű óriásokat, de gyakori téma a helyi pappal – mint a földi hatalmasság megjelenítőjével – való versengés is. Ez a szemlélet jelenik meg a *Kit illet meg a nyúl?* című népmesében, melyben a cigány és a pap egy nyúlpecsenyén vetélkedik, melyet előbbi az eszével szerez meg.

Ez a rafinált észjárás egy közös nevezőből indul ki: a folyamatosan jelenlévő külső veszéllyel szemben erősíteni kell a családi, rokoni összetartást, a bajban meg kell védeni egymást. A klán testvérei – hiszen unoka- és édestestvér között az archaikus valóságértelmezés narratívájában nincs különbség – annyira összezárnak egymás között, hogy bátyaként védik egymást. Így hivatalos helyeken és ügyintézésekkor soha nem az egyén, hanem a klán képviselői jelennek meg. Ha valamelyik klántagot sérelem ér, egy emberként állnak ki mellette. (Jellegzetes példája ennek az közösségi önvédelmi reflexnek, amikor egyikünk az öt befogadó klán vezetőjétől kapott telefonhívást a gyakori budapesti tüntetések idején, mondván: Robikám, felétek is ott vannak ezek a tüntetők? Mert ha igen, följövünk és körbeálljuk a házatokat, hogy benneteket ne bántsanak!) Ilyenkor a közös veszélyérzet zsigeri reakciói a

mérlegelés képességét megszüntetik, és csak nagy adag türelem, és kifinomult pedagógiai érzék segítségével lehet lenyugtatni a felszabadult indulatokat. Tapasztalataink mutatják: erre csak olyan tekintélyszemély képes, akit a klán elfogad, – és ezzel ismét elérkeztünk tanulmányunk kiindulópontjához, az archaikus narratívát szervező kulcsfogalmak kölcsönhatásához.

Összefoglalás

Szerzői munkaközösségünk az archaikus valóságértelmezés tematikáját kívánta földolgozni. Kutatói programunkat a posztmodern világszemlélet elemzésével kezdtük, hogy abból kiindulva a közösségek egyedi narratívájának létjogosultságát helyezzük előtérbe. Ezen a gondolati úton tovább haladva az archaikus valóságértelmezés paradigmapéldájaként tekintettünk a cigány kultúrára. Az áthagyományozott narratívák archetípusait, főbb mintázatait a roma mesékben, mítoszokban és kortárs elbeszélésekben kerestük. Itt az archaikus valóságértelmezés építőkövei olyan ősi értékrendet tükröző erőforrásokként képeződnek le, melyek a klánszellem, a tekintélytisztelet, és a közösségi önvédelem fogalma köré csoportosíthatók. Tanulmányunk leszögezi, hogy az archaikus és posztmodern társadalmak közötti eredményes közösségi kooperáció csak ezen fogalmak gyakorlati tartalmának figyelembevételével történhet.

Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt a tény is, hogy a csoporthoz és a népcsoporthoz tartozást közvetítő társas kötődés mintázatait az anyanyelv őrzi. Ez a konzerváló hatás az állandósuló, vagyis folyamatos környezetváltozás közepette érvényesül. A cigány kultúra archaikus paradigmáinak fennmaradása során tehát a nyelvi közösségben élők szerepe is kiemelkedő. A klánszellem meghatározó szereplői a családok tiszteletben álló tagjai, akiknek az anyanyelvet is őrző szava szent, megváltoztathatatlan törvény a fiatal családtagok számára. Ez a jelenség teszi érthetővé azt, hogy az archaikus kultúrákban, – így a cigányságéban is – a modernitás szemléletváltása miért nem jellemző. A cigányság archaikus kultúrája ugyanis megőrzi a maga sajátos vonásait, és annak kereteit meg nem tagadva hajlandó a rugalmasságra, a hajlékonyságra a posztmodern többségi társadalommal való együttélésükkor.

Az archaikus narratívákra jellemző történetek szerepeltetésével és összehasonlításával tanulmányunk a cigány szokásrendszer, nyelvhasználat és családi kapcsolódások jellegzetességeit szálaltatta meg. Meggyőződésünk, hogy azok gyarapítják közös kultúránk fennmaradását, a „családi gyökerek” tiszteletét, – végső soron az összetartozás-tudat sajátos erőforrásaként működve.

Irodalomjegyzék

- BOLDIZSÁR, Ildikó (<https://www.boldizsarildiko.com/meseter%C3%A1pia>) (2023. 04. 02.)
- BROCKMEIER, Jens – CARBAUGH, Donal (Ed.): *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*. Amsterdam, John Benjamins, 2001.
- FORRAY, R. Katalin – ORSÓS Anna. Roma jövő Magyarországon. *Educatio*, 2016/4, 516-526.
- HECKER, Robert: *Autokeirikus pasztorálszichológia*. Budapest, PTF, 2012.
- KÁDÁR Annamária: *Mesepszichológia*. Budapest, Kulcslyuk, 2012.
- KOVÁCS Magda (<https://www.citatum.hu/idezet/98901>) (2023. 04. 09.)
- LUCIUS-HOENE, Gabriele – DEPPERMAN, Arnulf: Narrative Identität und Positionierung. *Gesprächsforschung - Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion*, 2004, 5 (1), 166-183.
- LYOTARD, Jean-François: *Das postmoderne Wissen*. Engelmann, Peter, Pfersmann, Otto (Hg.) Wien – Graz, Böhlau, 1986.
- NAGYGYÓRYNÉ KERTI Ibolya: A cigány nyelv helye a közoktatásban. *Különleges Bánásmód*, 2018, 4 (4), 3–81.
- NAGY Ottó – KARIG Sándor (szerk.): *Zöldmezőszárnya. Marosszentkirályi cigány népmesék*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978.
- STRAUB, Jürgen: *Biographische Sozialisation und narrative Kompetenz. Implikationen und Voraussetzungen lebensgeschichtlichen Denkens in der Sicht einer narrativen Psychologie*. In: HOERNIG, Erika (Hg.): *Biographische Sozialisation*. Stuttgart, Lucius & Lucius, 137-163.
- SZALAI Júlia: Az elismerés politikája és a „Cigánykérdés”. *Holmi*, 2000/7. <http://www.holmi.org/2000/07/szalai-julia-az-elismeres-politika-ja-es-a-%E2%80%9Eciganykerdes%E2%80%9D-i> (2023. 04. 10.)
- WALTER, Rudolf (Hg.): *Gelassenwerden*. Freiburg, Herder, 1996.